

УДК 159.922.27 + 316.356

СЕДИХ Кіра Валеріївна

*доктор психологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології
Полтавського національного педагогічного університету
імені В.Г. Короленка*

ПРОБЛЕМА ВЗАЄМОДІЇ МІЖ РІЗНИМИ СИСТЕМАМИ ІНТРАПСИХІЧНОГО ПРОСТОРУ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ПСИХОТЕРАПІЇ

Стаття про розмежування інтрапсихічної системи людини на підсистеми: свідомість, мова, психічні процеси в контексті змін, які відбуваються з клієнтом у процесі психотерапії. Про необхідність диференціації філософського, психологічного та літературного рівня аналізу і опису психотерапевтичної теорії, досліджень, викладів роботи з клієнтами. Про важливість підходу до психотерапії як мультидисциплінарної діяльності, що вимагає міждисциплінарного опису і відповідного підходу до досліджень..

Ключові слова: система, свідомість, мова, психотерапевтичний процес.

Актуальність. Як стверджується у [5], якщо психотерапія проводиться висококваліфікованими спеціалістами, вона є постмодерністською практикою, альтернативною академічній психології. Оскільки терапевти рідко знаходять корисну для себе інформацію у психологічних дослідженнях, то змушені випрацювати свій власний корпус знань. Вони це роблять не на підставі знань, які використовуються в академічній психології, а на спостереженнях за оточенням та використовуючи власні схеми мислення для конструювання системи знань, які можуть знайти практичне застосування у психотерапії. Отже існує територія наукової психології, існує практична психологія, популярна психологія – це різні концепти. Це й різні території, і різні концепти, і різні мови. Також існують психіатрія і філософія, духовні практики та цілительство. І в сучасному полі психоте-

рапії так чи інакше присутні фрагменти цих концептів, адже, як зазначав Бахтін, будь-яка культура має ознаки карнавальності, тобто різномайття. Сама психотерапія має різні концепти та ідеї, на ґрунті яких побудовані ідеологічні системи, які складаються зі знань, уявлень, історій, традицій. Увесь цей мікс важко назвати науковим знанням. Навіть традиційний індивідуальний психоаналіз із дуже красивою та розгалуженою «теорією», навіть гуманістична психотерапія з її тонким розумінням людини і її переживань, навіть системна психотерапія, яка ґрунтується на сучасних базових теоріях природничих (біологія, фізика, хімія) наук та кібернетиці, на жаль, не можуть претендувати на звання «теорія», а також є скоріше концептами та ідеологіями.

Постановка проблеми. Організація внутрішнього простору людини складається з різних рівнів, кожен з яких створює окрему систему, яка побудована та функціонує за своїми унікальними принципами і законами. Свідомість – це один рівень, одна система; мова – це інший рівень, друга система; психічні процеси – мислення, емоції, пам'ять, сприймання – це третій рівень, третя система. Одночасно кожна з цих систем входить як підсистема в загальну систему інтрапсихічного простору.

Виникає проблема переходів між цими рівнями, взаємозв'язків між ними й репрезентація одного рівня в іншому. Репрезентація змісту одного рівня в іншому ніколи не може бути повною, і проблема переходу з рівня на рівень полягає у «перекладі» одних *форм*, в яких записаний смисл на одному рівні, у форми, в яких смисл (зміст) записується на іншому рівні, сама форма впливає на те, що відбувається зі змістом.

Надзвичайно важливим є творча здатність людського мозку (психіки) створювати внутрішні конструкції навколишньої дійсності. Ми вважаємо (слідом за Р. Декартом і Н. Хомським), що закони, принципи і правила конструювання інтрапсихічного простору є апіорними, даними нам генетично і записані у певних структурах НС (це підтверджують і дані, одержані в роботах Матурани і Варели). Кодування (наявність коду) є механізмом, що пов'язує різні рівні організованих біологічних структур.

Ураховуючи подвійність психології та онтології, необхідно також ввести опозиції: «Розуміння – Знання». Ми будемо розрізняти Розуміння і Знання, як принципово різні категорії. На рівні мислення нам доступні присвоєння та оперування знаннями, але ми залишаємося «глухими» до розуміння, хоча і вибудовуємо певні інтерпретації. Розуміння – прерогатива свідомості, але в нас утруднений (неможливий?) прямий доступ до свідомості, все *опосередковано іншими процесами – сприйманням, мисленням, мовленням*.

Отже, **предметом** нашого дослідження є специфіка механізму змін в інтрапсихічному просторі у процесі психотерапії через виокремлення специфічних закономірностей і принципів роботи систем: свідомість, мова, мислення в контексті психотерапії.

Рівень свідомості. Сучасні уявлення про свідомість суттєво відрізняються від традиційних. Свідомість осмислюється, по-перше, як те, що не зводиться тільки до усвідомлення, а як «рівень, що включає в себе» механізми «багатьох рівнів різної» несвідомості» (Леонт'єв Д.О., 2003, с. 184), по-друге, як буттєва свідомість, що постійно виходить за межі самої себе і не укладається ні в одне визначення (Мамардашвілі, 1990), і, по-третє, як спрямована не тільки назовні, але виконує також суттєвішу функцію (точніше, систему функцій) – співвіднесення, упорядкування, трансформації ціннісно-смислових структур, що визначають буття людини у світі (Василюк, 1984). Також важливим є те, що сама структура свідомості є певною просторовою конфігурацією, сама по собі вона є деяким простором [2,3].

Дуже важливо мати на увазі, що будь-який психічний процес може бути представленим як в об'єктному плані, так і у плані свідомості. Свідомість – це не психічний процес у класичному психофізіологічному сенсі слова. І хоча дуже важко змиритися з такою психологічною подвійністю, вона для нас існує, як подвійність психології й онтології [3].

Існує думка, що «Мовою» свідомості є символ. Коли ми говоримо про символ у власному сенсі цього слова, то ми говоримо про таку річ, яка невід'ємна від факту свідомості. Кожний символ має більший або менший спектр репрезентацій. Символи

є знакоподібними, тому, що вони можуть використовувати матеріальні побудови, які використовуються знаками (наприклад, слова), або матеріально організовані ситуації (комунікації, зображення того, хто комунікує: жести, просторові фігури, звукові хвилі тощо), які абстрактно допускаються нами в якості носіїв інформації.

Як зазначає Мамардашвілі, символ – це факт усвідомлення особою (і культурою) самої себе через стереотипні образи колективного позасвідомого життя (Юнг) [3]. В іншому випадку, символ – це факт дуже складної трансформації, через яку щось у свідомості змінюється під впливом позасвідомої стихії (Еріксон, почасти Ленг). Робота по інтерпретації чогось, як символу повністю відділяється від символу, і він залишається реччю. Смысл цієї речі (явища) завжди знаходиться десь в іншому місці – у палеонтології культури, в ембріології особистості, у методології дослідника – психотерапевта. У таких трактовках у символу завжди буде деяке універсальне значення, але ніколи не буде ніякого конкретного смислу. Сама інтерпретація чогось як символу включає себе (й інтерпретатора з його рефлексією) у стихію свідомості, якщо це символ, а не псевдосимвол.

Що ж таке розуміння? Символічне життя включає як розуміння, так і нерозуміння. Розуміння дискретне, як і нерозуміння. Нерозуміння не стоїть у відношенні до розуміння в тому зв'язку, який ми могли б розглянути як деякий еволюційний процес, що йде від нерозуміння до розуміння, де існуюче розуміння як би поступово очищалося, звільнялося від первинного туману, що оточував його.

Аби ввійти в ситуацію розуміння людина повинна буде змінити попередні звичні опозиції новими, і така зміна є постійною умовою розширення сфери свідомого досвіду, умовою постійної відкритості до непередбачуваного свідомого досвіду, який як результат не виводиться ні з якого попереднього досвіду у свідомості (Мамардашвілі) [3]. (Створення опозицій, полюсів – принцип структури свідомості або мислення).

Кант завжди говорив про те, що процес розуміння, навіть найбільш абстрактного, все одно є процесом конкретного уявлення. Для нього ж уява та споглядання були безперервно пов'язані. Не можна споглядати, не уявляючи [3].

Кант під виглядом апіорних форм простору і часу досліджував не простір і час предмету, а простір і час активності суб'єкта, який пізнає, конструкції споглядальної індивідуальності об'єктів, що пізнаються [3].

Тобто, важлива уява та простір і час активності суб'єкта який пізнає, як задані можливості і форми людського пізнання. Це – первинні вектори (час і простір), що створюють форму і границі (пізнавальну рамку) для відображення дійсності.

Величезний матеріал шаманської символіки свідчить, що ці символи у чистому вигляді, у первинному не інтерпретуючому розумінні, по суті не символи – «від чого», а символи «для чого». Тобто вони слугують символічними означеннями психічних дискретних станів при їхній певній орієнтованості на ті чи інші структури свідомості, які шаманом описані бути не можуть, а вченими описуються, як правило, у плані їхньої дотичності до конкретних релігійних контекстів.

Дуже важливо виділити символи як самостійну та позазнакову категорію, що може бути тільки зрозуміла (або псевдозрозуміла), але не пізнана. Символи мисляться нами як репрезентації не предметів і подій, а свідомих посилянь і результатів свідомості.

У цьому сенсі *символи співвідносяться з розумінням*, і тому оперування символом як „знаком” допускає не реконструкцію денотату (значення) цього знаку, а *реконструкцію суб'єктивної ситуації породження як денотату, так і знака, тобто ситуацію розуміння*. Таким чином, ситуація розуміння побудована за законами не лінійної детермінації, а *циркулярності*, що віддзеркалює саму ситуацію як складне утворення з переплетенням різних рівнів і зв'язків між ними. *Тому виникнення герменевтичного кола як способу опису дійсності дозволяє ухопити процесуальність і розгортання як зовнішньої ситуації, так і внутрішнього її відзеркалення*.

Відповідно, із символом необхідно тонко та непрямом оперувати, тому що символічні означення дискретних психічних станів при їхній певній орієнтації на ті чи інші структури свідомості використовувалися як інструменти психотехніки для впливу на психічні стани людини шляхом *тотожності зовнішнього символу, використаного у шаманських діях і внутрішнього – який є в людській свідомості, і є тим механізмом (кодом?), який регулює (впливає) на психічні стани*. Якщо ми приймемо ідею, про те, що речі і їхні рухи (про яких нам невідомо - символи вони насправді або ні) набувають у психічній роботі значення символів, тоді має сенс оперувати цими символами, як це робили Фрейд і Юнг, але немає сенсу намагатися заднім числом звести їх до якоїсь первинної символіки людського буття, якої вони не є самі по собі.

Отже, символи, якими користуються терапевти та які інтерпретують не мають «справжнього смислу», смисл породжується контекстним та культурним значенням або маркує певні концепти психотерапевтичних теорій як певні ідеології.

Етнографи виділяють так звані, Первинні символи (наприклад – змія або коловорот), що не залежать від мови і культури (але гіпотетично могли залежати від умов первинного середовища - екосистеми, де жили первісні люди і формувалася людська культура). Ця незалежність символу призводить до того, що комунікація символів відрізняється від звичних способів комунікації знання у відомих нам культурах. Як зазначає Мамардашвілі, тут діє взагалі якийсь інший принцип комунікації, інший принцип побудови самого комунікуючого знання, принцип, про який можна сказати наступне: завершене знання взагалі не може комунікувати.

І саме комунікування у психотерапії має рівень і символічний, можна говорити про символічний рівень стосунків у психотерапії. Так, терапевт на першому етапі стосунків постає для клієнта як символічна фігура – гуру, шаман, Бог, Вчитель. І це відображено в результатах наших емпіричних досліджень [4]. У чому символічність психотерапевтичної дії? Ми віддаємо комусь або чомусь свою проблему (як під час молитви), і психоте-

рапевт важливий не як певна особистість, а як представник, провідник цієї сили – такий собі олімпійський бог Гермес.

Як зазначає Мамардашвілі, у Фрейда спостерігається спроба ідеологічного пристосування заданого змісту символів до здібностей суб'єкта оперувати ними, приймати як саме собою зрозуміле зміст цих первинних символів [3]. Однією зі спроб такого прийняття є сама теорія Фрейда. У цьому секрет того унікального явища в історії науки, коли її специфічний продукт став елементом культури – настільки загальним, що ввійшов у повсякденне мислення суб'єкта про самого себе, елементом, через який суб'єкт спонтанно, стихійно випрацьовує уявлення про свої вчинки разом із звершенням самих цих вчинків. Рідко відбувається, аби теорія ставала елементом побудови внутрішнього світу суб'єкту. Як правило, наука дуже важко вписується у повсякденну свідомість індивідом свого життя тією мірою, якою це залежить від його самосвідомості. У теорії Фрейда відбувається інтерпретація взаємовідносин двох рівнів символу, і це ж має місце у повсякденній емпіричній свідомості. Можна сказати, що будь-яка терапевтична ідеологія стала елементом культури, що надає можливість клієнту будувати нові описи – пояснення – оцінки власного досвіду.

Однією зі систематизацій первинної метамови може бути міф, а не наука, і тому деякі міфологічні системи розглядаються як розгортання первинного принципу, який треба ще вивести з якостей об'єктів метамови, що міфом переведені в ранг картини буття або світу. Науку не можна розглядати як систематизацію первинної метамови, оскільки вона здійснює зворотній рух, що забороняє такий перенос. Тобто в терапії у клієнта відбувається пояснення і розбудова внутрішнього світу через теорію, запропоновану терапевтом. Це дає клієнту відчуття розуміння і/або знання, тобто виникає відчуття безпеки й опори, приналежності як до спільноти людей, так і до якоїсь більшої і вищої сили: терапія частково є заміною релігії («я знаю як влаштований світ») та принципової ідеології, що більша за мене та надає розуміння і сенсу людському існуванню.

Рівень Мови. У стародавніх культурах область використання мови була більш чітко ізольована від тих сфер людського існування де використовувалися немовні феномени. Так, в одних культурах більше використовувався символізм, а в інших – мовність. У цьому сенсі можна сказати, що кожна культура – це індивідуальний тип співвідношення символізму і мовності. Це не виключає того, що якісь елементи мови втрачають свою „мовність” і включаються до апарату символіки.

Із точки зору сучасної науки (Н.Хомський), мова – це певна пізнавальна система, випрацьована позасвідомим нормально-го того, хто говорить – слухає. Кожна людина у своєму внутрішньому світі побудувала для себе цю конкретну граматику через форму висловлювання та її інтерпретацію. Носієм мовлення є людина, що засвоїла мову і зберігає в собі систему правил, які співвідносять певним чином звук і значення. Потенційна людська мова – це умови, укорінені у людській «мовній здібності» та створюють уроджену організацію, яка встановлює те, що саме вважати мовним досвідом [6].

Розрізняють глибинну і поверхневу структури мови. Глибинна і поверхнева структури є дійсними мисленевими операціями, коли речення твориться або розуміється. Повинна існувати представлена у мисленні фіксована система принципів, що створюють і характеризують та пов'язують глибинні й поверхневі структури деяким певним чином – це і є граматики. Граматика передає мовну компетенцію, що знаходиться в її основі. Існує тісний зв'язок між уродженими якостями мислення та судження («про-позиції»). Як відкрив Н. Хомський у «Трансформаційній граматиці», коли речення звучить – це фізичний сигнал, у мозку відбувається його трансформація – і у мисленні створюється набір суджень, котрі виражають значення речення [6]. Породженням простих правил, що мають якості *рекурсивності*, вставляти частини одних структур в інші (наприклад, частини речення в інше речення), є глибинні граматичні структури. Ця здатність мовної структури до рекурсивності є механізмом заміни одних елементів на інші, уведення старих елементів в інше речення, тобто в інший контекст – є внутрішньо психічним ме-

ханізмом еволюції (розвитку) мовленевої структури і змісту – нарративу зовнішнього і внутрішнього у клієнта під час психотерапії. Також це відбувається й на рівні образного мислення: одні частини нашого внутрішнього «Лего» ми змінюємо на інші і виходить зовсім інша конструкція.

Глибинна структура мови задає семантичну інтерпретацію. Мовна компетенція – це бездоганне володіння універсальною граматиною. У реченні можуть відбуватися операції опущення; подвійний смисл. Таким чином, принципи побудови мови впливають *на формування вербальних форм мислення і це створює розриви*. Терапія – через зворотні операції – повернення опущених слів та усвідомлення наявності подвійного смислу вдається подолати розриви. Також, схоже, що у структурі самої мови закладений принцип – Складання Історій, Наявність Побудови Сюжету.

Зміна змісту в інтрапсихічному просторі клієнта можлива лише тоді, коли відбулися зміни у формі (структурах); треба «навчитися» розбирати кубики, побачити, що це не «цільнозварена» конструкція, а розбірна, що вона складається з певних елементів. що є абсолютно неусвідомленим як для клієнта. Ми можемо тільки за непрямими ознаками спостерігати, що відбулися зміни у формах – через мову тіла, комунікацію, поведінку і тільки після цього можна очікувати зміни у змісті. Будь-який напрямок терапії (і це є спільним для різних напрямків) навчає клієнта бачити і знаходити окремі елементи конструкцій, вичленювати у налипанні різних конструктів, у моноліті своєї особистості, стосунках, поведінці – «елементи аналізу». Так, у роджеріанстві та гештальті – це почуття, поведінкова терапія – патерн поведінки, тощо. Завдяки цьому навчанню клієнт змінює цільний моноліт на елементи.

Ми думаємо, що чим більше змінений стан свідомості (наприклад, під час Еріксоніанського гіпнозу), тим вірогідніша принципова зміна, як революція – переворот. Або зміни відбуваються поступово, по-елементно. Тоді має значення з якими саме елементами ми працюємо, якщо це системоутворюючі елементи базових конструктів, наприклад, батьківські імперати-

ви, неусвідомлені самим клієнтом, тоді зміна цього елемента або його зникнення змінює всю конструкцію і тоді теж маємо ефект революції.

Рівень мислення. Введемо поняття ОПО (Опис, пояснення, оцінка) – це інтерпретаційні схеми, принципи за якими формуються форми Мислення – поняття, судження, умовиводи. Принципи вводу інформації – симультанний і сукцесивний. Здатність до інтеграції, диференціації і дискретності. Інтерпретація є необхідним і звичайним способом мисленевих операцій, яка пов'язана в першу чергу з базовими конструктами людини. Тому будь-яка інтерпретація – сприймається як інструмент для пізнання і в цьому сенсі звична для клієнта. Труднощі і «спротиви» можуть виникати щодо змісту інтерпретацій (на рівні оцінок – «вірно – невірно»). Оскільки психологія, психіатрія, психотерапія протягом двадцятого сторіччя отримали певний авторитет в інтерпретації людської поведінки, свідомості, позасвідомого, сімей, соціальних груп, вони стали вважати себе (цей погляд підтримується і культурою) експертами в інтерпретації, то, клієнт - «готовий до психотерапії» - це людина, яка погоджується, у принципі, на інші інтерпретаційні схеми, ніж ті, якими вона користувалася до цього часу, і можливі інтерпретації терапевта вже є для неї певним авторитетом. Тобто авторитет психотерапевта складається з двох частин: його персонального авторитету та авторитету його як представника, носія психотерапевтичної культури. Оскільки в різних психотерапевтичних школах існують різні інтерпретації, але при цьому, візьмемо за певну аксіому, що кожна школа допомагає, тоді питання – що саме є фактором допомоги і яким чином різні інтерпретації (шляхи різні до Храму) приводять до одного і того ж Храму? САМА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ (а не її конкретний зміст) – є Фактором ЗМІН. Тому що нові варіанти інтерпретації розширюють варіабельність описів, пояснень та оцінок для клієнта і також надають йому почуття опори і захищеності («тепер я знаю», «я – не одинокий»). Клієнт створює нові конструкти і знаходить нові описи, пояснення та оцінки своєї історії або тому «смутному», що існує в інтрапсихічному просторі. Будь-які «концептуальні» по-

яснення діють заспокійливо на клієнта, оскільки упорядковують хаотичні та неструктуровані частини свідомості, диференціюють та інтегрують, створюють нові конфігурації «старих» частин. Тому ті психотерапевтичні напрямки, які є «авторитетними» та претендують на істину в останній інстанції (а також цілителі, екстрасенси), мають більшу сугестивність на індивіда (і клієнта, і психотерапевта). Психотерапевтичні системи можна розглядати як певні метафори для розкриття і як когнітивні схеми, за посередництвом яких і психотерапевти і клієнти організують свій досвід.

В. Дильтей, ввівши поняття живих переживань як одиниць аналізу життя в цілому, приписує їм свідомість, обумовлену їхнім місцем у контексті життя як цілого. «Моя актуальна концепція життя визначає, як я бачу сьогодні кожну значущу її частину. Через неї ця частина співвідноситься з іншими значущими частинами; вона належить до певного контексту, обумовленою відношенням між значущими моментами життя та моєю нинішньою інтерпретацією їх. Ці смислові співвідношення конституюють мій актуальний досвід і пронизують його» (Dilthey, 1961). Переживання Виготський розглядає як одиницю вивчення особистості і середовища в їх єдності [1,2].

Спираючись на ідею, що мислення є непередбачуваним, стає очевидним, що непередбачуваним є і факт, що відбудеться та чи інша думка, той чи інший свідомий досвід. Але, можливо, породження установки на те, аби розглядати самого себе як матерію дослідження, розглядати своє життя як те, у чому можуть бути створені такі умови, за яких міг би самостійно виникнути експеримент нового свідомого досвіду, який, у принципі, не отримується з інших свідомих досвідів, не виводиться з них. Психотерапія і надає таку можливість, створює рамки для дослідження самого себе. Проблема розширення свідомого життя, установки на свідоме життя зводиться до того, аби налаштувати себе камертоном як інструмент свідомого життя, можуть відбутися певні нові свідомі досвіди, нові події. Але при цьому необхідно відмовитися від найважливішої установки європейської культури на збереження послідовного і постійного ототожнення

себе з самим собою, установки вічно зберігати і не втратити себе у потоці зміни станів свідомості в часі і в їхній різноманітності у просторі.

А от рефлексія – це не розуміння, а, скоріше, знання про самого себе – це підвищення рангу «словомислення» (або «мислеговоріння»). Як зауважує Мамардашвілі, підвищення рангу завжди пов'язане з тим, що слову приписуються формальна ситуація «автомислення», бо тільки в такій ситуації і реалізується осмислення суб'єкта мислення: якщо я себе забуваю, то рефлексія зводиться до нуля. Або ... до свідомості. Тобто до нуля – коли рефлексія «Я» як форми закінчується, до свідомості – коли з неї потрапляють в якісь особливий (новий) факт свідомості [3]. Тому, рефлексивна процедура виступає як антагоніст розуміння, як щось, пов'язане з редукцією розуміння. Давно помічено, що добрий менеджер є антиподом рефлексуючому типу особистості. Тобто рефлексія заважає діяти й розуміти. Але рефлексія й розширення (або інша якість) інтерпретацій є цінними самі по собі. Має значення й ідейний фундамент, на якому базується та чи інша інтерпретація, бо від цього виникає етика як терапевтичного стосунку, так і актуалізація тих чи інших етичних принципів відносин у клієнта зі світом, іншими людьми, собою.

Суттєве різночитання існують і стосовно понять Я та ідентичність. Так, у психології ставлення особистості до себе розглядається через ряд категорій, серед яких провідне місце займають такі, як «образ Я», «Я-концепція», самооцінка, прийняття себе, тощо. При цьому у психологічних концепціях підкреслюється неоднозначність цих конструктів і вказується, що системоутворюючим є не образ Я як такий, а співвідношення образів Я між собою, яке береться або за часовою модальністю (минуле - теперішнє – майбутнє), або за ціннісною модальністю (реальне – ідеальне). Суттєвим є те, що у знаково-символічних конструктах, які зафіксовані в культурних текстах (міфи, казки, магичні легенди, фентезі, фантастика, тощо), саме це співвідношення є центральним і через нього розкривається уся складність та змінюваність особистості та людського існування. Трансформація індивіда, його здатність до змін, можливість ста-

ти кимось іншим є основним змістом «ігор ідентичності», які складають частину умовного, ігрового простору в загальному просторі психотерапії. При цьому в цій умовно-ігровій діяльності у першу чергу фіксується не «Я реальне», а деякі «Я-інакший». Моя власна «знаковість» стає предметом гри і мого відношення до себе.

Із досліджень етнопсихологів (М.Мід) відомо, що відсутність ігрового диференціювання образу Я призводить до формування цільної особистості, яка завжди і у будь-яких обставинах залишається вірною сама собі, самототожною [5]. На противагу до такої реакції розвитку в ігровому просторі «іншості» задається диференціювання образу «Я», втрачається цільність і виникає необхідність «збирання» зовсім різних образів у нову цілісність «Я». У психологічному плані це призводить не тільки до збільшення когнітивної складності свідомості, але й до формування глибинної, не рефлексивної установки на розрізнення феномена і сутності: те, що ми бачимо, є тільки зовнішнім проявом певної прихованої внутрішньої сутності. На цій установці – щодо прихованої сутності речей – тримається вся класична європейська філософія і класична наука, у тому числі і психологія.

З іншого, філософського боку, «Я» не є визначенням якоїсь субстанції яка є мислячою і тотожною собі в часі. Немає субстанції тотожної «Я». Про це говорив Кант. Кант не стверджував, що «Я» не існує, він мав на увазі виключно існування цього поняття як мислимого (тобто «Я» можна мислити, але в сенсі свідомості «Я» не існує). Тоді про власне Я можна щось знати і пояснювати, але ніколи не можна повністю зрозуміти.

Тоді виникають закономірні запитання: 1) чи не є ідентичність лише певною структурою самопрезентації для себе і для інших (а не якоюсь справжньою сутністю людини)? 2) чи не виникає протиріччя в самій меті психотерапії – між розширенням ідентичності (якщо це є завданням терапії) і процесуальністю, тобто можливістю отримання постійно нового досвіду, саме як нового без намагання «вмістити» те, що відбувається у будь-які інтерпретаційні схеми, тобто набування відсутності ідентичності – «Я – як Річка». Мабуть, у психотерапії відбувається й те, й

інше. Можливо, саме в цьому різниця у Школах, і тоді обирається інший принцип, який визначає відмінність сутності Іншості в різних напрямках психотерапії як різних ідеологій.

Отже, виникає гіпотеза, що під час довготривалої психотерапії відбувається Розбудова внутрішнього світу, який до цього був біднішим і більш фрагментарним або більш застиглим. Тому ми вважаємо, що Психотерапія - це певне явище культури, яке виникло для реалізації потреби сучасної людини – Розбудови свого внутрішнього світу і отримання Опори у постійно мінливому світі. Коли вже багато створено людиною в зовнішньому світі, і саме не відкрити і навіть не диференціювати й інтегрувати Внутрішній Світ, а саме створювати. Для цього використовуються різні культурні надбання – міфи, мистецтво, вторинні символи. Спочатку відбулося створення вторинних символів, а потім ці символи «заселили» нашу психіку.

Те, що ми пишемо, є достатньо очевидним і відомим, ми б хотіли тут підкреслити саме ідею роботи з Різними структурами внутрішнього світу, із різними формами мислення, різними шифрами.

Під час терапії психотерапевт входить у стан зміненої свідомості (відмінної від буденного стану), цей стан дає можливість пацієнту також ввійти в цей стан, а сам стан – це модель для можливих змін. Наприклад, у системній терапії, такі інструменти (форми) роботи, як циркулярне опитування й розстановки сприяють входу до стану зміненої свідомості. До форм Інших станів свідомості можна віднести: регресію, сон, сновидіння, глибоку молитву, медитацію, трансний стан. Також доступ до Розуміння можливий, коли в комунікації виникає інтимний сутнісний діалог Я-Ти, з відчуттям спів-буття.

А.М.Лобок уводить в якості пояснювального поняття категорію міфу – міфу культурного і міфу індивідуального. «Міф як принципово ілюзорна побудова, складена самою людською культурою точка відліку, що дозволяє людині вибрати там, де звичні для біологічного, тваринного засоби вибору не допомагають. Саме міф виявляється тим вищим регулятором, який впорядковує ставлення людини до всепредметного світу і дозволяє

людині не збожеволіти перед обличчям відкритих йому нескінченних предметних можливостей ... Саме міф розставляє перед людиною систему своєрідних "показчиків": що повинно бути більш цінним, а що – менш; що повинно бути більше значущим, а що – другорядним і третьорядним за своєю значущістю [2].

Отже, міф – це форма, що дозволяє схопити в цілісності різні рівні дійсності і зв'язки між цими рівнями. Тобто під час психотерапії форма – міф – залишається, але змінюється зміст міфу. А.М.Лобок вважає, що основою присвоєння смислів «своєї» соціальної спільності є загальний міф. «Люди, занурені в один і той же міф, розуміють один одного з півслова .... Міф – це таємна мова смислів, сама суть якого полягає в тому, щоб зробити дану культуру езотеричною, непроникною для представників інших культур» (Лобок, 1997, с. 21). А.М.Лобок розглядає міф як те, що осмислює реальність, як те, що дарує людині сенс. «Міф пропонує людині якусь умовну ціннісну систему відліку, вельми і вельми умовне уявлення про пріоритети, вельми і вельми умовну систему уявлень про те, що є найважливішим, що – менш важливим, а що – зовсім нічого не значущим фактором людського існування» (там же, с. 73). Умовність змістотворної ієрархії, укладеної в культурному міфі, полягає в тому, що немає ніяких причин, раціональних підстав, що пояснюють саме таку, а не іншу ціннісну ієрархію. Але разом із тим ця система цінностей не є довільною: будучи створеним, міф стає підставою спільної ідентичності представників даної культури, соціальної групи. Питання про правильність чи істинність міфу позбавлене сенсу; приймаючи, розділяючи міф, я тим самим ставлю себе всередину тієї культури, соціуму, який згуртований саме цим міфом, а, засумнівавшись в ньому або в похідному від нього сенсі, я просто опиняюся у позиції чужого відносно до неї. «Сенс є вищим знанням не тому, що він несе в собі об'єктивну істину, а тому, що він несе в собі знак приналежності до тої чи іншої культури» (с. 86) [2].

Отже, психотерапевтичний міф, тобто будь яка психотерапевтична ідеологія і теорія, виступає Впорядковувачем людського досвіду і тому має власну цінність.

Конструкт – це форма, яка пов'язує різні психічні процеси і тому він є системоутворюючою одиницю репрезентації власного досвіду в інтрапсихічному просторі людини. Через зміни стану свідомості відбуваються зміни у структурі когнітивно-емоційної форми (конструкту). Результат – якщо Камертон – якщо клієнт – і терапевт – гармонія свідомості двох людей, клієнт виходить на рівень розуміння, а просто мови недостатньо для виникнення Розуміння. Через рефлексію, мову і мовлення може відбутися (і відбувається) розширення Знання, але це не призводить до виходу на рівень Розуміння.

Коли відбувається вихід на рівень Розуміння, тоді його неможливо ані відрефлектувати, ані визначити словами. Із цим пов'язана проблема самозвітів і прямих питань про ефективність психотерапії стають риторичним, оскільки найбільш глибинні і цінні зміни, що відбулися в результаті психотерапії, не піддаються якісному перекладу з рівня Розуміння на рівень Знання, з рівня Свідомості на рівень Мислення і рівень Мовлення.

Знання не призводять до розуміння і, парадоксально, але знання руйнують розуміння. Психотерапія, на нашу думку, намагається розширити і поглибити саме Розуміння, невербальний рівень Розуміння. Отже, рефлексія та усвідомлення чогось не є необхідними і явно недостатні для створення змін. Необхідний «прорив» у свідомості або (і) долання розривів у свідомості, що досягається через вихід в інші стани і форми свідомості.

Оскільки в терапії (як і в житті) у нас немає прямого доступу до інтрапсихічних структур іншої людини, а є тільки опосередкований, то терапія шукає такі Форми комунікації, які б найкращим чином впливали на зміни станів свідомості. Чим більше змінений стан свідомості, тим швидше ефект (наприклад оминання рефлексії в еріксоніанівському гіпнозі) – це ті види терапій, які ведуть до «прориву» і Змін, а коли орієнтація на долання розривів – це процес довготривалий і відбувається еволюція, розвиток вже створеного в інтрапсихічному світі.

Мова психотерапії. Як зазначав Бахтін (1979, с. 368-369), на відміну від значення, сенс є завжди діалогічним. «Сенсом я називаю відповіді на питання. Те, що ні на яке питання не від-

повідляє, позбавлене для нас сенсу ... Актуальний сенс належить не одному (одинокому) змісту, а тільки двом сенсам, які зустрілися і стикнулися. Не може бути «сенсу в собі» – він існує тільки для іншого сенсу, тобто існує тільки разом з ним» (там же, с. 350). Таким чином завдяки психотерапевтичному діалогу (як формі) у людини – клієнта створюється новий сенс [2].

Усна і писемна традиції у психотерапії – закріплюють мову, мовлення і саму культуру психотерапії. Якою мовою говорить психотерапія? Психотерапевтична мова – набір евфемізмів. Ми би сказали, що існують різні дискурси, які можна віднести до філософського, психологічного і медико-біологічного. Психотерапія намагається інтуїтивно обійти це протиріччя створенням нової професійної психотерапевтичної Мови, можна слідом за Старобінськи назвати її міфопоез. Міфопоез – мова, яка за своїми особливостями може бути ближчою до явищ свідомості і неусвідомленого, ніж буденна або наукова мови. Тому виникає суттєва проблема «перекладу» між мовою, яка функціонує між терапевтом та клієнтом у процесі психотерапії, та мовою серед професіоналів і для професіоналів, і між мовою герменевтичного кола та мовою лінійно-детермінованою.

Отже, говорячи і психотерапевтичною мовою, і про психотерапію ми знаходимо *дві мови і два рівні аналізу: психологічний і онтологічний*.

У психоаналізі отримані факти заздалегідь мають готові формочки пояснень, заявлені теоретичні концепти протирічать дослідженням дитячих психологів (Піаже, Виготський) або фактам, що встановлені етнографами та етологами: «божевільні історичні екстраполяції, як у «Тотемі і табу» (про критику психоаналізу написано багато, й завдання цієї статті не стільки у критиці, скільки в аналізі і пошуку). Так, психоаналіз увійшов до сучасної культури не в якості наукової теорії, а в якості ідеологічного міфу й отримав вторинну наукову концептуалізацію й нову життєву історію).

Як вважає Мамардашвілі, «на питання, чи дійсний психоаналіз як один із способів внутрішнього опису життя сучасної середньої людини, то відповідь на це питання ніякою мірою не

може зв'язуватися з проблемою, чи істинна теорія Фрейда чи ні. Це абсолютно різні речі»[3]. Ми думаємо, що все, що отримує опрацювання в нашому житті, у нашому науковому мисленні або в якому б то не було з наших описів або невербальному досвіді, все є по своєму «правильним». Але *усе це повинно осмислюватися абсолютно різним чином*, залежно від того, чи опрацьовуються там первинні або вторинні структури свідомості. Вторинні символи у психотерапії виконують як функцію розшифровки «таємних» послань від нас до нас самих же, так і функцію опису психотерапії як певної культури.

Отже, назріла необхідність диференціювання філософського, психологічного, літературного (художнього) рівня теорії та опису у психотерапевтичних дослідженнях і описах та одночасно, у безлічі різнорівневих текстів розгледіти сутнісні принципи створення саме психотерапевтичної мови.

На нашу думку, у психотерапевтичній теорії і психотерапевтичній професійній Мові (тих, які не для клієнта, а для себе і між собою) постійно відбувається змішення цих двох Мов – філософської і психологічної, і змішення двох рівнів дослідження і опису – на рівні психічного функціонування людини і її психічних структур (наприклад, «Я», «Его», «особистість» тощо) і на рівні екзистенції і свідомості (несвідомості, позасвідомості). Певні психотерапевтичні школи більше тяжіють до філософського дослідження і опису, інші – до психологічного. Але обидва рівні присутні в кожній школі і це створює плутанину, бо відбувається «злипання» у теоретико-методологічних ментальних конструкціях принципово різних систем пізнання, які пересікаються і накладаються лише окремими частинами своїх сфер. Незрозуміло, чи взагалі можливо подолати це протиріччя, чи воно є «вічним», але необхідно, по-перше, його усвідомлювати, по-друге, вводити диференціювання і розрізняння цих систем. На нашу думку, психотерапевтична Мова як певне унікальне та специфічне явище вже існує, але ще не має достатніх ознак єдиної мови, радше, можна говорити про різні діалекти однієї мови, при чому носії цих різних діалектів можуть мало розуміти одне одного як через велику різницю у самих діалектах, так і з небажання розу-

міти «чужий» діалект (як ідея відданості «своєму» напрямку). Знову ж таки, не ясно чи потрібне і можливе формування єдиної інтегративної психотерапевтичної Мови. Ідея есперанто як певної універсальної мови, як відомо, провалилася.

Чи потрібно шукати переходи між цими рівнями: філософією і психологією; Свідомістю як вищим рівнем пізнання і мисленням та мовою, як нижчими, але суто людськими формами пізнання? Якщо комунікація і мислення не є прямими доступами до людської свідомості, але саме ці форми – є формами психотерапії, то необхідно і Знати, і Розуміти можливі шляхи переходу з одних систем в інші.

Існує сучасна ідея про те, що для формування іншого погляду на світ і природу людини необхідно перейти до «дуалізму» і відмовитися від «монізму», як уявлення про те, що існує тільки одна «мова» для розкриття понять – головним чином, це власна мова індивіда, а також мова певного рівня опису дійсності (наприклад, мова психології, мова філософії). Ми думаємо, що різні психотерапевтичні напрямки – це різні шляхи (різні «Ліки») для досягнення однієї сутності – Діалогу, і це в нас усіх – спільне.

Це не означає, що якщо людина отримає нову «дуалістичну» орієнтацію, то перестане бути моністом, але тоді виникає новий досвід – досвід «дуалізму мови» – мови науки, мови культури, мови мистецтва. Говорючи певною мовою, необхідно перейнятися ідеєю про те, що теж саме може бути представлене зовсім іншим чином. Тобто будь-яка мова, будь-яке знання про цю мову є тільки мовою, тобто мова певним чином нічого не означає.

Розвиток психотерапії і як науки (якщо це взагалі можливо і потрібно), і як практики полягає, на нашу думку, у збагаченні і взаємообміні, взаємодоповненні між різними напрямками психотерапії (без її об'єднання у монотейстичну концепцію) і розумінні та повазі до інших мов.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, міф - це форма, яка дозволяє впорядкувати сенси і створює з них

певну систему, дозволяє схопити в цілісності різні рівні дійсності і зв'язки між цими рівнями та скоординувати свою поведінку за принципом значимості. Тобто, під час психотерапії упорядкування власного досвіду у формі міфу залишається, але змінюється Зміст міфу.

Конструкт – це форма, яка пов'язує різні психічні процеси і тому він є системоутворюючою одиницею власного досвіду. Він є підпорядкованим загальній системі міфів.

Основний організуючий принцип поведінки людей – це поняття сенсу.

Таким чином, конструкт і міф – це впорядковувачі інтрапсихічного простору. Мова – це впорядковувач і координатор комунікації та спільної людської поведінки на основі сенсу.

Переживання – одиниця вивчення особистості і середовища в їхній єдності.

Сенс є діалогічним. Актуальний сенс належить не одному (одинокому) змісту, а тільки двом сенсам, які зустрілися і стикнулися. Не може бути «сенсу в собі» – він існує тільки для іншого сенсу, тобто існує тільки разом із ним.

Таким чином, психотерапія дозволяє створювати в діалозі сенс для клієнта. Тоді – етика у психотерапії – це інструмент передачі вищої цінності – ставлення один до одного.

Проблема між класичним підходом в академічній психології: детермінація, лінійно-каузальний опис і лінійно-каузальні пояснення, і розгортання ситуації в просторі реальності – це розгортання і розвиток ситуації мають циркулярну природу і множинність зв'язків. Тобто циркулярність. Виникнення герменевтичного кола (як модель пояснення).

На різних рівнях інтрапсихічного простору людини свідомість, мислення, мова, мовлення представлені фіксованою системою принципів, що створюють, характеризують і пов'язують глибинні та поверхневі структури деяким певним чином. Існує проблема переходу з рівня на рівень, бо відбувається зміна коду, яким фіксуються феномени на різних рівнях, і самі ці феномени є різними. Ми знаходимо усюди те, що можна вважати прин-

ципами регулювання взаємодії між різними системами (і підсистемами) – це принцип співвідношення (за певними типами) і принцип взаємодії (за певними типами).

Алегорія, метафора (образ), символ, міф, раціонально-логічне – це форми для спілкування у психотерапії, і способи перетворення, це – різні мови і різні форми мислення. Мова метафори і Алегорії – це можливість Розуміння, тому що в них описані та зашифровані ідеї, типи взаємодії, форми стосунків (конфігурації). У психотерапії ми працюємо з різними «шифрами», якими записані сенси й конструкти дійсності, тому, якщо у психотерапевта активна роль: він мусить використовувати якомога більше варіантів цих шифрів (ми думаємо, що один і той же смисл може одночасно бути записаний у різних формах), і тоді зміна в одній формі не завжди призводить до змін в інших формах («так, я це усвідомив, але роблю так само як раніше»), або сподіватися, що робота з однією формою, наприклад, притчами, призведе до змін і в інших формах. Підкреслити саме ідею роботи з Різними формами мислення, різними шифрами.

Отже, приходимо до парадоксальної ідеї: рефлексія та усвідомлення чогось не є необхідними і явно недостатні для створення змін. Необхідний «прорив» у свідомості або (і) долання розривів у свідомості. І по суті і кожен психотерапевт і в цілому психотерапія все ще постійно знаходяться у пошуках інструментів для цих перетворень. Натомість Факторами змін є: 1. САМА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ (а не її конкретний зміст); психотерапевтичне середовище з його якісним (тобто не поверхневим, а сутнісним) спілкуванням. 2. Пробудження рефлексії та фантазії клієнта. 3. Вхід клієнта в Інші стани свідомості (уява, фантазії, регресивні, інтуїтивні). 4. Глибинно- інтимний Діалог (діалогічна інтенція).

Психотерапія – це певне явище культури, яке виникло для реалізації потреби сучасної людини – Розбудови свого внутрішнього світу.

Отже, назріла необхідність диференціювання філософського, психологічного, літературного (художнього) рівня теорії та опису у психотерапевтичних дослідженнях і описах та водно-

час, у безлічі різнорівневих текстів розгледіти сутнісні принципи створення саме психотерапевтичної мови.

Марно сподіватися, що ми (психотерапевти) всі почнемо говорити однією Мовою, бо вже історично склалися різні дискурси в різних терапевтичних концептах і кожна «Конфесія» ревно береже свою традицію і свою мову, і це надає кожній із них неповторний шарм. Та при цьому, ми спроможні говорити-слухати одне з одним і можемо брати до уваги постулат «дуалізму мови», говорячи певною мовою необхідно перейнятися ідеєю про те, що теж саме може бути представлене зовсім іншим чином.

Назріла необхідність побачити психотерапію як мультидисциплінарну діяльність, що потребує міждисциплінарного опису і відповідного підходу до досліджень. Її розгортання від практики до наукового осмислення, де наукова частина психотерапії буде розглядатися як частина практики. Чи можливо взагалі створити загальну конструкцію (мета-модель психотерапії), яка б за вертикаллю охоплювала міждисциплінарні надбаня і зв'язки таких дисциплін як філософія, психологія, біологія і медицина; а по горизонталі – взаємодоповнення різних напрямків вже існуючих у психотерапії?

Список використаних джерел

1. Выготский Л.С. Лекции по психологии. Собрание починений /Л.С.Выготский. – Т.2. – С. 362 – 466.
2. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д.А. Леонтьев: 2-е, испр. изд. – М. : Смысл, 2003. – 487 с.
3. Мамардашвили М.К. Символ и сознание. Метафизические рассуждения о сознании символическом и языке / М.К.Мамардашвили, А.М. Пятигорский. – М. : Школа « Языки русской культуры», 1997. – 185 с.
4. Седих К.В. Психологія взаємодії систем: «сім'я і освітні інституції» : [монографія] / К.В. Седих. – Полтава : Довкілля – К, 2008. – 260 с.
5. Смит Н. Современные системы психологии : [Пер. с англ. под общ. ред. А. А. Алексеева]. – СПб. : ПРАЙМЕВРОЗНАК, 2003. – 384 с.

6. Хомский Н. Трансформационная грамматика / Н.Хомский. – М. : Смысл, 2002. – 283 с.

7. Эткин А. М. Психология практическая и академическая : расхождение когнитивных структур внутр. профессионального сознания /А.М.Эткин // Вопросы психологи. – 1987. – № 6. – С. 20-30.

Седых К.В.

ПРОБЛЕМА ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ МЕЖДУ РАЗНЫМИ СИСТЕМАМИ ИНТРАПСИХИЧЕСКОГО ПРОСТРАНСТВА ЧЕЛОВЕКА В КОНТЕКСТЕ ПСИХОТЕРАПИИ

Статья о разграничении интрапсихической системы человека на подсистемы: сознание, язык, психические процессы в контексте изменений, происходящих в процессе психотерапии с клиентом. О необходимости дифференциации философского, психологического и литературного уровня анализа и описания психотерапевтической теории, исследований, изложений работы с клиентами. О важности подхода к психотерапии как мультидисциплинарной деятельности, что требует междисциплинарного описания и соответствующего подхода к исследованиям.

Ключевые слова: система, сознание, речь, психотерапевтический процесс.

Sedykh K.V.

THE PROBLEM OF INTERACTION BETWEEN DIFFERENT SYSTEMS OF HUMAN INTRAPSYCHIC SPACES WITHIN THE PSYCHOTHERAPY

Article about differentiation systems of the person on subsystems: consciousness, language, mental processes in a context of the changes occurring in the course of psychotherapy with the client. About necessity of differentiation of philosophical, psychological and literary level of the analysis and the description of the psychotherapeutic theory, researches, statements of work with clients. About importance of the approach to psychotherapy as multidisciplinary activity that demands the interdisciplinary description and the corresponding approach to researches.

Key words: system, consciousness, speaking, psychotherapeutic process.

Надійшла до редакції 2.09.2012 р.